

Qarabağ və Azərbaycan ədəbiyyatında ermənilər

Hamlet İsaخانlı*

-Mündəricat-

1. Giriş
2. Azərbaycan ədəbiyyatında ermənilər. Folklor və 19-cu əsr
3. Azərbaycan ədəbiyyatında ermənilər. 20-ci əsr
4. Nəticə

[Xülasə]

Qarabağ Azərbaycan Respublikasının ən gözəl bölgələrindən biridir. Təbiəti, musiqi və geniş mənada mədəniyyəti ilə Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutan Qarabağ tarixi miflərə uyub “Böyük Ermənistan” yaratmaq xəyalına düşən millətçilərin səyi nəticəsində Azərbaycan və erməni xalqları arasında münaqişə ocağına çevrildi. Həm münaqişənin köklərini anlamaq, həm münaqişəni söndürmək və dinc-yanaşı həyatı təmin etmək baxımından erməni *və Azərbaycan xalqları tarixən bir-birini necə tanımışlar, bir-biri haqqında nə düşünmüşlər* kimi suallar əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu suallara folklor və ədəbiyyatda cavab axtarmaq mümkündür. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və folklorunda digər xalqlara, o cümlədən ermənilərə qarşı heç bir aşağılayıcı fikirlərə rast gəlinmir, əksinə onlarla qonşuluq, gediş-gəliş, dostluq, əməkdaşlıq təbliğ olunur. Folklor və 19-20-ci əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tədqiqata cəlb olunmuşlar.

Açar sözlər: 1. Azərbaycan. 2. Ermənistan. 3. Qarabağ. 4. Folklor.
5. Ədəbiyyat.

1. Giriş

Hər azərbaycanlının öz Qarabağnaməsi var. Harada doğulduğundan, peşəsindən, cinsindən asılı olmadan hər azərbaycanlının bir Qarabağ sevgisi və bir Qarabağ ağrısı var. Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətində və Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutur. Qarabağ mövzusu, Qarabağ problemi ermənilərin həyatında da böyük rol oynayır.

Qarabağ deyəndə hər şeydən əvvəl, təbii olaraq, musiqi yada düşür. Qarabağın torpağı, suyu və havasının tərkibini təşkil edən əsas maddə musiqidir! Qarabağ oxuyur! Qarabağlılar oxuyur! Qarabağlılar ədəbiyyat, elm və təhsil, memarlıq və teatr, aqrar təsərrüfat və sənaye, hərbi iş kimi sahələrə də qiymətli töhfə vermişlər. Qarabağ tarixi və Qarabağ həyatı gözəl, incə sənət növləri, flora və fauna gözəlliyi, öyrənməyə, biliyə can atan insanları ilə seçilmişdir.

Bir xalqın mədəniyyətinə bir şəhər nə qədər töhfə verə bilər?! Şuşa öz musiqili mədəni mühiti ilə Qafqazın və xüsusilə Azərbaycanın əsas mədəni mərkəzlərindən biri olub; onu Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi adlandırırlar. Bu baxımdan Şuşa ilə müqayisə oluna bilən ikinci şəhər göstərmək çətindir. Azərbaycanlılar üçün Şuşa nədir? Almanlar üçün Vienna, italyalıları üçün Milan ya Florence, ruslar üçün Sankt-Peterburq, yaponlar üçün Kyoto, Cənubi Koreya üçün Gyeongju, İsrailililər və Fələstinlilər üçün Yerusəlim (Qüds, Jerusalem) necə əzizsə, azərbaycanlılar üçün Şuşa elə əzizdir.

Ermənilər və azərbaycanlılar bir-birini necə tanımışlar, necə yola getmişlər, qonşuluqda necə yaşamışlar – bunu Azərbaycan və erməni ədəbiyyatının dediklərinə və öz müşahidələrimizə söykənərək anlamağa, təhlil etməyə çalışırıq. Çar dövründə

erməni mətbuatının Azərbaycan türkləri haqqında yazdıqları və erməni əsilli sənətkarların Azərbaycanla bağlılıqları çox şey deyir. Əksər halda dostluğu, sevgini tərənnüm edən ədəbiyyat və mətbuatla yanaşı bəzi araqızışdırıcı yazıların varlığı da bəllidir¹.

Nə etməliyik, yolumuz hayanadır, dayanıqlı sülhü necə əldə edək, necə qoruyaq, dinc–yanaşı yaşamaq üçün azərbaycanlı və ermənilər nə etsələr yaxşıdır kimi həyati vacib suallar mövcuddur. Sadə xalq dinc–yanaşı yaşamaq, əməkdaşlıq etmək, xoş gələcək arzusundadır.

2. Azərbaycan ədəbiyyatında ermənilər. Folklor və 19-cu əsr

Azərbaycan və erməni xalqlarının dostluğu, amma dini bağların tarixən bu dostluğa xələl gətirməsi, faciələrə səbəb olması Azərbaycan ədəbiyyatında geniş əks olunmuşdur. Məşhur *Əsli və Kərəm* dastanı azərbaycanlı oğlan Kərəm ilə erməni qızı Əslinin məhəbbətinə və bu məhəbbətə mane olan, onu faciəyə döndərən keşişin – Əslinin atasının zalımlığına həsr olunmuşdur. Vüsala çata bilməyən Kərəmin od tutub yanması Yanıq Kərəmi aşırıq havasında öz əksini tapmışdır. *Əsli və Kərəm*, eləcə də *Koroğlu və Aşırıq Qərib* kimi Azərbaycan dastanları ermənilər arasında da çox populyar olub; hətta bu və digər Azərbaycan dastanlarının ermənicə fərqli variantları da əmələ gəlmişdi, bu dastanlar erməni həyatına uyğunlaşdırılıb, erməniləşdirilmişdi.

Azərbaycan ədəbiyyatında digər millətləri, o cümlədən, erməniləri aşağılayacaq əsərlər yox dərəcəsindədir; tam əksinə,

1 Hamlet İsaخانlı, 2022. *Mənim Qarabağım və ya Qarabağ dünyünü*. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı.

Azərbaycan maarifçiləri xalqımızın oxumaq, məktəbləşmə, teatr və qəzet işi kimi məsələlərdə gecikməsini qeyd etmiş, qonşularımıza baxın demişlər. Mövcud olduğu bütün dövrlərdə Azərbaycan şair və yazıçıları erməni və azərbaycan türkü gənclər arasındakı sevgilərdən söz açmışlar. Xristianlığı müsəlmançılığa qarşı qoymamış, özünütənqidə, özünülağa, satira və yumora geniş yer vermişlər.

Bu yerdə Molla Nəsrəddin`dən bir lətifə:

Molla ağlayan bir erməni qadınından nə üçün ağladığını soruşur. Qadın “oğlum dönüb müsəlman olub, ona görə ağlayıram” deyir. Molla onun dərdinə şərik çıxır: “Ağla, bacı, ağla! Dərdin ağlamalı dərd imiş. Hələ sənin bir oğlun müsəlman olub belə ağlayırsan, bəs mən başıma nə daş salım ki, mən bədbəxtin oğlanlarının hamısı müsəlmandır”.²

Adətən folklordan söhbət düşəndə onun keçmişə aid, əsasən də qədim zamanlara və orta əsrlərə aid olduğu düşünülür. Lakin, hər dövrün xalq yaradıcılığı, xüsusilə, məzəli əhvalatları və bəzəkli dedi-qodusu var. Varlı erməni qızı Şuşalı azərbaycanlıya vurulubmuş. Oğlan qızı qaçırır, lakin, qızın atası polis vasitəsilə qızını geri qaytarır. 1890-cı illərin əvvəlində bu barədə Qarabağda “Maralım haşçik” adlı zarafatyana bir mahnı yaranmışdı; mahnı o qədər populyar olur ki, qızın atasının şikayəti əsasında polis mahnının oxunmasını qadağan edir:

Girdim Kilisəyə, gördüm İsanı
Çıxdım kilisədən, gördüm Musanı

² *Molla Nəsrəddin Lətifələri*, 1965. Bakı. s. 92.

Alikсан bek gəldi, dedi: qız hanı?

Nəqarət: Ay maralım haxçik, balam, ay saritel haxçik

Aman-aman mən yazığam
Ay maralım haxçik, balam,

ay ceyranım haxçik

Dərbəndin qapısı dəmir degilmi?

Dəmiri əridən kömür degilmi?

Haxçikin gedən günləri ömür degilmi?

Nəqarət.

Haxçik, haxçik, haxçik, gəl gedək bizə

Mənə layiq deyil mən gəlim sizə

Mən aşıq olmuşam səndəki gözə...

Nəqarət.

Əyninə geyibdir mahuddan çuxa

Ürəyim olubdur kağızdan yuxa

Səbəbin evini bir Allah yıxa.

Nəqarət...³

* * *

Azərbaycanlı şair, xəttat və pedaqoq Mirzə Şəfi Vazeh (?1795–1852) və Almaniyalı yazıçı, tərcüməçi, ədəbiyyatşünas, mədəniyyətşünas, etnoqraf və tarixçi Friedrich Bodenstedt`in (1819–1892) yolları 1844-cü ildə Tiflisdə kəsişmiş, onlar arasında müəllim və tələbə münasibəti olmuş, bu münasibət dostluğa çevrilmişdir. Bodenstedt Qafqaz həyatı haqqında “Şərqdə min və bir gün” adlı xatirələrini yazmış (“Tausend und ein Tag im Orient”, Berlin, 1850), Mirzə Şəfini bir şair, maraqlı insan və müdrik şəxs kimi vəsf etmişdir. O, “Die Lieder des Mirza Shaffy” (“Mirzə Şəfi nəğmələri”) adlı şeirlər toplusunu nəşr etdirmiş (1851), bu kitab Almaniyada və dünyada misli

3 Yerevanlı, Ə., 1968. *Azəri-erməni ədəbi əlaqələri. Qədim dövrlərdən XVIII əsrin sonuna qədər*. Yerevan. s. 125-127.

görünməmiş bir şöhrət qazanmış, 1917-ci ilə qədər 164 dəfə nəşr olunmuş, müxtəlif dillərə tərcümə olunmuşdur. Bodenstedt qiyməti tam verilməmiş Qafqazşünas olub.⁴

Bodenstedt xatirələrində Tiflisdən Eriyana səfər etdiyi, ermənilərin tatar (Azərbaycan türkcəsi – H.İ.) dilini doğma dil kimi bilib danışdıqları və ermənilərin ən populyar nəğmələrinin tatar dilində olduğu barədə yazmışdır.⁵

Tiflisə qayıdan Bodenstedt səfəri barədə müəllimi Mirzə Şəfi`yə danışır və bir mənzərəni təsvir edir. O, çirkli kəndlərdən keçərkən erməni qadınlarının ənənəvi yanacaq-təzək düzəltməsindən, əllərinin çirkli olmasından danışır (Erməni və Azərbaycan dağ kəndlərində belə olub – H.İ.) və “yaxşı ki, bu ölkədə əldən öpmək adəti yoxdur” deyir.

Mirzə Şəfi`nin bu sözlərə layiqli münasibəti və cavabı hörmət doğurur. “Bu söhbətə keçəndə Mirzə Şəfinin sifəti qaraldı” və müəllif Mirzə Şəfi`nin sözlərinə yer verir: “... Gözəlin əlini öpmək ən bahalı dadlı yeməkdən daha xoşdur, qəlb dərmanıdır... Əlləri çirkli olan qadınların kişilərinə ayıb olsun. Qadını elə öyrət ki, onun əlini öpsünlər, onda əli həmişə təmiz, qüsursuz olacaq. Ayağını öpsən, qadın ayaqlarını ən böyük qayğı ilə əzizləyəcək!”⁶

4 1. İ saxanlı, H., 2019. *Friedrich Bodenstedt on the Ethnic and Cultural Diversity of Caucasus. In the “A Long-term History of Cross-cultural Transfers in the Caucasus.* Editors: Espagne, M., İ saxanlı, H., Mustafayev, S., Bakı: Khazar University Press. s. 287-314. 2. İ saxanlı, H., 2019. *Les écrits de Friedrich Bodenstedt sur le Caucase. Un regard sur la diversité ethnique et culturelle de la région.* Ed. Espagne, M., İ saxanlı, H., Mustafayev, S., La Montagne Des Langues et des Peuples. Imbrications et transferts dans l'espace du Caucase. Paris:Éditions Demopolis, s. 377-407.

5 Bodenstedt, F., 1850. *Tausend und ein Tag im Orient.* Berlin: Verlag der Königlich-Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei. s. 250-251.

6 Bodenstedt, F., 1850. *Tausend und ein Tag im Orient.* Berlin: Verlag der

3. Azərbaycan ədəbiyyatında ermənilər. 20-ci əsr

Cəlil Məmmədquluzadə və onun məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalı və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi, M.Ə. Sabir və onun ardıcilları, Ü. Hacıbəyov kimi mütəfəkkir maarifçilər bir tərəfdən Azərbaycan, İran, Türkiyə və ümumiyyətlə, Müsəlman Şərqində gördükləri nöqsan və geriliyi, digər yandan isə Rusiya və Qərbdəkilərin ədalətsiz hərəkətlərini əsas tənqid hədəfinə çevirmişdilər. Mən hansısa əsərində erməni və ya gürcü xalqına düşmən mövqedə dayanan tanınmış Azərbaycan şair və yazıçısı tanımıram. Əlbəttə, 1988-ci ildən üzü bəri yeni ədəbiyyatda erməni siyasi ideologiyasını tənqid edən, hətta həddini aşan hirs dolu yazılar meydana çıxmışdır, ancaq onlar böyük ədəbiyyata aid deyil.

1905-ci ildə başlanan erməni-müsəlman davası bir sıra Azərbaycan şair, yazıçı, jurnalist və siyasətçiləri tərəfindən qınanmış, onlar bu iki xalqı barışığa çağırmışlar. M.Ə. Sabir “Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza” adı ilə şeir yazmışdı:⁷

İki yoldaş, iki qonşu bir vətəndə
həmdiyar,
Əsrlərcə ömr edib, sülh içrə bulmuşkən qərar,
Fitneyi-İblisi-məl'un oldu nəgəh aşikar...
Gör cəhalətdən nə şəklə düşdü vəz'i-ruzigar!
.....
Ey süxəndanan, bu günlər bir hidayət vəqtidir
Ülfəti ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir.

Königlichen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei. Fəsil 14. s. 267-279.

7 Sabir, M. A., 1905. *Həyat*. Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza. 1 iyul. № 19.

Qeyd. Suxəndanan – söztünü, danışığını bilən deməkdir.

Mirzə Cəlilin 1906–1908-ci illərdə yazdığı uyğun felyetonlardan bir neçə parça:⁸

1906-cı il. “Ayda Qafqazda bir milyon müsəlman və erməni bizə ömrünü bağışlayır. Bu hesabla beş ildən sonra Qafqazda neçə müsəlman və erməni qalar?”⁹

1906. “İrəvan quberniyasında bir kənd var; adı Samanlıqdır. Kəndin camaatı yarıya qədər erməni və yarisı müsəlmandır. Bir gün atla həmin kəndin mülkədarı Rəhim bəyə qonaq gədirdim... Həyətin birində bir erməni uşağı ağacın kölgəsində oturub kitab oxuyurdu. Bir həyətdə on iki-on üç yaşında bir müsəlman uşağı pişiyin quyruğuna ip bağlayıb həyətin o tərəfinə–bu tərəfinə qaçırdı... Həyətin birində böyük tut ağacının kölgəsində bir neçə erməni oturub çörək yeyirdilər. Keşiş uca səslə üç dəfə dedi: hayreniq, hayreniq, hayreniq (“hayreniq” erməni dilində vətən deməkdir)... Erməni millətinin dünyada üç sevgili balası var: “vətən”, “millət” və “dil”.... Yaşasın vətən uğrunda şəhid olan qardaşlar! Getse, getse hayrenik! (“Getse” ermənicə yaşasın deməkdir – H.İ.). ... Atı qabağa sürüb gördüm ki, küçə ayrımında divarın kölgəsində dörd müsəlman oturub... Molla Qurbanəli kəndlilərə deyirdi: Çaharşənbə, şənbə və tək günü qəbristana və hamama getmək olmaz; çünki bu günlərdə əcinnə və divlər

8 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild.* Bakı: Azərnaşr.

9 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild.* Bakı: Azərnaşr. s. 33.

qəbristana və hamama cəm olub qonaqlıq edərlər...”¹⁰

1906. “ Bu gürcü milləti çox sırtıqdır... başlayıblar ki, biz istəmirik ruhani rəisimizi Rusiya hökuməti təyin eləsin, necə ki, indiyə kimi eləyir. Biz öz işlərimizi özümüz idarə eləmək istəyirik...Görüm nədən bu sözləri deyirdim? Hə... deyirlər ki, Şamaxı və İrəvanın qovunu çox şirin olur. Xülasə...”¹¹

1907. “Biz müsəlmanlar həmişə ibadətdən və insaniyyətdən söhbət düşəndə öz-özümüzdə demişik: “yazıq ermənilər, görəsən bunlar allaha nə cavab verəcəklər”. Amma indi Zəngəzurda müsəlman acları buğda vaqonlarının yanına sevincək qaçıb görürlər ki, bu buğdaları ermənilər erməni aclarına göndərirlər. Biz yaxşı adamıq, ermənilər pis adamdırlar”.¹²

1908. “Erməni-müsəlman davasında Şeytanbazar müsəlmanları Quran`ın ayələrini kağız üstə yazıb yapıdırmışdılar divarlara ki, evlərinə xətər toxunmasın, amma bu evlərin çoxusuna od düşəndə hər şeydən qabaq bu dualar alışıb yandılar; çünki kağız taxtadan və daşdan tez yanar”.¹³

C.Məmmədquluzadə`nin “Kamança” pyesi (Yanvar 1920, Şuşa) Qarabağdakı erməni-azərbaycanlı münəqişəsindən təsirli bir səhnə canlandırır; əsər hər iki xalqın sənət etibarilə yaxınlığının

10 Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərənəşr. s. 37-39.

11 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild.* Bakı: Azərənəşr. s. 53.

12 Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərənəşr. s. 126.

13 Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərənəşr. s. 233.

və ən ağır vəziyyətdə sənətə candan bağlılığının dərin nümayişidir.

Axsaq erməni Baxşı`nı tutub Qəhrəman yüzbaşının yanına gətirirlər. Baxşı kamançaçdır, vəziyyəti görüb öldürüləcəyini anlayır və Qəhrəman yüzbaşının dəstəsində tanıdığı birinə əlindəki kamançanı onun oğluna çatdırmağı xahiş edir. Bu qarşıdurmadan, ermənilərin əməllərindən cana bezmiş Qəhrəman yüzbaşı Baxşı`ya “A balam, yazıqsan bir dəfə də çal” deyir. Baxşı Rast muğamı ilə başlayır, Şikəsteyi-fars`a keçir. Musiqidən təsirlənən Qəhrəman yüzbaşı bilmir nə etsin: “A balam, erməni, bir de görüm bizdən nə istəyirsiniz?... Haramzada elə çalır ki, keçən günləri gətirir qoyur adamın qabağına”. Baxşı Segah-zabul`a keçir. Tanış və dostlarının ermənilər tərəfindən qətlinə görə yanıb yaxılan və intiqam almaq istəyən Qəhrəman yüzbaşının qəlbi musiqinin ecazkar təsiri qarşısında yumşalır və o, qisasdan əl çəkir:

“Bax belə!... əcəb!... afərin!... Adə, erməni, tez kəməncəni yığışdır, itil get burdan! Yoxsa...bu qəməynən bu saat səni də öldürərəm, özümü də öldürərəm! Çıx get!”.

Baxşı gedir. Qəhrəman yüzbaşı fikrə dalır: “Eh, namərd dünya!”.¹⁴

Mirzə Cəlilin hər səhifəsi qızıldır, hər səhifəsi millət dərdinin nümayişidir. Birbaşa mövzumuzla aid bir neçə felyetonunun adını çəkməklə kifayətlənirəm: “Keçən günlər”(1906), “Erməni və müsəlman övrətləri” (1907), “Ot” (1908).

* * *

Nəriman Nərimanov`un “balaca roman” adlandırdığı “Bahadır və Sona” əsəri (1908) dini ayrılığın iki sevgili arasında yaratdığı

14 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 2-ci cild*. Bakı: Azərnaşr. s. 101-107.

uçurumdan söhbət açır. Azərbaycan türkü gənc Bahadır və erməni qızı Sona bir-birinə aşiq olurlar. Bahadır bir yandan nə üçün “bizim millət qeyri millətlərdən dalda qalıbdır” sualına cavab axtarır, digər yandan isə “müsəlman-xristianlıq bizim aramızda uçurum bir dərə ixtira edir”, “Nə sirdir insanlar bir-birindən təfriqə düşüblər?” fikri ilə əlləşir, düşünür ki, “ağlın naqisliyi”dir “uçurum dərələr” yaradan. Çıxış yolu tapmayan Bahadır özünü öldürür, Sona isə “dəlilər azarxanası”na düşür.

Cəfər Cabbarlı'nın ilk tamaşası 1931-ci ildə baş tutan “1905-ci ildə” pyesi Qarabağda erməni-azərbaycanlı münasibətlərinə həsr olunmuş, əsərdə qardaşlıq edən sadə xalq, qardaşlığa çağıran inqilabçılar və sanki aranı qarışdıran çar hökuməti siyasəti vurğulanmışdır (“atan kazaklardır”). Pyesin mərkəzində iki ailə dayanır – azərbaycanlı İmamverdi, Gülsüm və oğulları Baxşı və erməni Allahverdi, Nabat, oğulları Eyvaz və qızları Sona. “Onlar qonşu idilər. İki külfət: biri azərbaycanlı idi, biri erməni, lakin, onların yaşayışı bir idi, işləri bir, görüşləri bir. Dərdləri bir, sevincləri bir, diləkləri bir, əməkləri bir idi. Uşaqları bir evdə böyüyür, malları bir yerdə otlayırdı, toyuqları bir hində yumurtlayırdı”. Əsərdəki məşhur səhnə – küçədə iki “düşmən”in, erməni və azərbaycanlının üz-üzə gəlməsi, bir-birini qorxutması, sonda hər ikisinin Tuğlu olduğu bilinir və nəhayət, Allahverdi və İmamverdi ortaya çıxır və... qucaqlaşırlar.

Azərbaycanlı Baxşı ilə erməni Sona bir-birini sevir, amma, zəmanə bu sevginin ailəyə çevrilməsinə imkan vermir. Məlum olur ki, Baxşı evləndikdən sonra doğulan qızının adını Sona, Sona isə öz oğlunun adını Baxşı qoyub. Sovet dövründə yaşayan Gənc Baxşı və Gənc Sona da dini-milli önyarğılarla qarşılaşırlar...

Sovet dövründə Erməni və Azərbaycan xalqlarının dostluğunu tərənnüm edən şeirlər yazılmış, onların bəzilərinə musiqi bəstələnmişdir. İslam Səfərlinin şeirinə Andrey Babayevin bəstələdiyi mahnı populyar idi, Zeynəb Xanlarovanın ifasında yadımda qalıb. Hətta erməni və azərbaycan müğənniləri onu birlikdə oxuyurdular:

Əzəldən qardaşdır ellərimiz
Dost olub birləşib əllərimiz
Çörəyi bir olur, ürəyi bir olur
Diləyi bir olur ellərimizin.

Kür, Araz, Ararat
Gözəldir bu həyat
Qardaş olur Hayastan,
Azərbaycan...

“Yerevan” adlı Azərbaycan mahnısı da vardı (o da Zeynəb xanımın ifasında səslənmişdi):

Qəlbi açıq, alını açıq Yerevan
Əzəl gündən biz qardaş, Yerevan.
Gülər üzlü, istiqanlı Yerevan
Məclisləri tar-kamanlı Yerevan.

Erməni-azərbaycanlı dostluğuna həsr olunmuş Azərbaycan ədəbiyyatının xülasəsini vermək fikrim yoxdur. Ə. Haqverdiyev`in 1932-ci ildə yazdığı “vətəndaşlıq və səmimi qardaşlıq” məsələsinə həsr olunmuş “Çox gözəl” pyesini¹⁵ və Əyyub Abbasov`un (1905–1957) “Zəngəzur” romanını (1952–1957) yada salmaqla kifayətlənirəm. Sonuncu bir tərəfdən doğrudan da sadə xalqın dostluğu, sosializm ideyalarının onları

15 Haqverdiyev, Ə., 2005. *Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, 1-ci cild*. Bakı: Lider.

birdəşdirməsini (zamanın ruhu beləydi), digər yandan isə azərbaycanlıların Andronik`in nizami ordusu ilə üz-üzə qalması, qırılması və ya yer-yurdundan didərgin düşməsini işıqlandırır; “...Andronik kökümüzün üstündə od qaladı. Allah bəisin evini başına uçursun, axı biz ermənilərə nə eləmişdik? Niyə məxluqu yerindən, yurdundan elədilər?!”.¹⁶

4. Nəticə

Azərbaycan folklorunda və klassik yazılı ədəbiyyatında Azərbaycan türkləri və erməni xalqı arasında münasibətlərdə dostluq tərənnümü mərkəzi yer tutmuşdur.

Erməni şair və yazıçıları Azərbaycan türkləri haqqında nə düşündürdülər? Bir tərəfdən həyat tərzü, düşüncə təzi baxımından erməni və Azərbaycan türk xalqlarının yaxın olduğu vurğulanırdı. H. Tumanyan 1909-cu ildə yazdığı bir məqalədə hər xalqın gözəl cəhətləri var, onları bilmək lazımdır fikrini vurğulayırdı: “Məgər biz rus adamının mehrəbanlığı və ürək saflığı, gürcü qəlbinin səmimiliyi, azərbaycanlının cəngavərliyi ilə yaxşı tanışımı?”.¹⁷ Lakin, qonşu xalqa mənfi baxış da mövcud idi: zaman keçdikcə, münaqişələr artdıqca bu mənfilik daha çox gözə çarpırdı. Sovet dövründə erməni ədəbiyyatında da xalqlar dostluğu tərənnüm olunurdu, lakin 60-cı illərdən başlayaraq ümumi anti-türk və get-gedə anti-azərbaycan izləri görünməkdəydi.

Azərbaycan və erməni xalqları yanaşı, qonşuluqda yaşamağa məhkumdurlar, tarix belə buyurub. Onlara məhkum kimi deyil,

16 Abbasov, Ə., 1957. *Zəngəzur. 2 cildə, 2-ci cild*. Bakı: Uşaqgəncnəşr. s. 32.

17 Qasımsadə, H., 1971. *Aleksandr Şirvanzadə*. Bakı: Gənclik. s. 39.

gediş-gəlişi olan xoş qonşu kimi yaşamağı arzu edirəm.

[ABSTRACT]

Armenians in the literature of Karabakh and Azerbaijan

Hamlet Isaxanli(Khazar University)

Karabakh is one of the most beautiful regions of the Republic of Azerbaijan. Karabakh, which has a special place in the history of Azerbaijan with its nature, music and culture, became a source of conflict between the Azerbaijani and Armenian peoples as a result of the efforts of nationalists who followed the historical myths and dreamed of creating "Great Armenia". Questions such as how the Armenian and Azerbaijani peoples historically knew each other and what they thought about each other are important both in terms of understanding the roots of the conflict, extinguishing the conflict and ensuring peaceful coexistence. It is possible to find answers to these questions in folklore and literature. In classical Azerbaijani literature and folklore, there are no derogatory ideas against other peoples, including Armenians, but on the contrary, neighborliness, commuting, friendship, and cooperation with them are highlighted. Folklore and 19th-20th century Azerbaijani literature have been researched in this article.

KeyWords: Azerbaijan, Armenia, Karabakh, Folklore, Literature

[Ədəbiyyat]

- Hamlet İsaخانlı, 2022. Mənim Qarabağım və ya Qarabağ düyünü. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı.
- Molla Nəsrəddin Lətifələri, 1965. Bakı. s. 92.
- Yerevanlı, Ə., 1968. Azəri-erməni ədəbi əlaqələri. Qədim dövrlərdən XVIII əsrin sonuna qədər. Yerevan. s. 125-127.
- İsaخانlı, H., 2019. Friedrich Bodenstedt on the Ethnic and Cultural Diversity of Caucasus. In the "A Long-term History of Cross-cultural Transfers in the Caucasus. Editors: Espagne, M., İsaخانlı,H., Mustafayev,S., Bakı: Khazar University Press. s. 287-314.
- İsaخانlı, H., 2019. Les écrits de Friedrich Bodenstedt sur le Caucase. Un regard sur la diversité ethnique et culturelle de la région. Ed. Espagne, M., İsaخانlı, H., Mustafayev, S., La Montagne Des Langues et des Peuples. Imbrications et transferts dans l'espace du Caucase. Paris:Éditions Demopolis, s. 377-407.
- Bodenstedt, F., 1850. Tausend und ein Tag im Orient. Berlin: Verlag der Königlichen Geheimen Ober Hofbuchdruckerei. s. 250-251. Fəsil 14. s. 267-279.
- Sabir, M. A., 1905. Həyat. Məsəlman və erməni vətəndaşlarımıza. 1 iyul. № 19.
- Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərnəşr. s. 33, 37-39, 53, 126, 233.
- Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 2-ci cild. Bakı: Azərnəşr. s. 101-107.
- Haqverdiyev, Ə., 2005. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, 1-ci cild. Bakı: Lider.
- Abbasov, Ə., 1957. Zəngəzur. 2 cildə, 2-ci cild. Bakı: Uşaqgəncnəşr. s. 32.
- Qasımzadə, H., 1971. Aleksandr Şirvanzadə. Bakı: Gənclik. s. 39.

[한국어 번역본]

카라바흐 및 아제르바이잔 문학에서의 아르메니아인 묘사

함렛 이사한리(Dr.Hamlet Isaxanli)*

-차 례-

1. 서론
2. 아제르바이잔 문학에서 아르메니아인들. 민속과 19세기
3. 아제르바이잔 문학에서 묘사된 아르메니아인들. 20세기
4. 결론

[한국어초록]

카라바흐 및 아제르바이잔 문학에서의 아르메니아인 묘사

카라바흐는 아제르바이잔공화국에서 가장 아름다운 곳 중 하나이다. 자연, 음악, 넓은 의미에서 보면 문화 전반에 영향을 미쳐 아제르바이잔 역사에서 특별한 위치를 차지한 카라바흐는 역사적 신화에 따라 ‘대(大) 아르메니아’를 꿈꾸던 아르메니아 민족주의자들의 노력으로 아제르바이잔과 아르메니아 민족 간 갈등의 근원이 되었다. 갈등의 뿌리를 이해하고 이를 진압하며 평화 공존을 보장하는 측면에서 아르메니아인과 아제르바이잔인이 역사적으로 서로를 어떻게 이해했는지, 서로에 대해 어떻게 생각했는지와 같은 질문들이 중요하다. 민속과 문학 부문에서 이러한 질문에 대한 답을 찾을 수 있다. 고전 아제르바이잔 문학과 민속 풍습에는 아르메니아를 비롯한 다른 세계 민족을 폄하하는 사상이 없다. 오히려 그 민족들과 함께하는 이웃 생활, 왕래, 우정, 협력 등이 드러난다. 본 연구에서는 민속과 19~20세기 아제르바이잔 문학을 연구 대상으로 삼았다.

주제어: 아제르바이잔, 아르메니아, 카라바흐, 민속, 문학

1. 서론

모든 아제르바이잔인은 카라바흐에 대한 사랑을 느낀다. 아제르바이잔인들은 태어난 곳, 직업, 성별에 상관없이 카라바흐에 대한 사랑과 카라바흐에 대한 고통을 가지고 있다. 카라바흐는 아제르바이잔 문화와 역사에서 특별한 위치를 차지하고 있다. 카라바흐라는 주제, 카라바흐 문제는 아르메니아인들의 삶에서도 큰 역할을 한다.

카라바흐라고 하면 우선 자연스럽게 음악이 떠오른다. 카라바흐의 토양, 물 및 공기를 구성하는 주요 물질은 음악이다! 카라바흐는 음악을 부른다! 카라바흐인들이 음악을 부른다! 카라바흐는 문학, 학술, 교육, 건축, 연극, 농업 및 산업, 군사 등 분야에서 귀중한 공헌을 했다. 카라바흐의 역사와 카라바흐에서의 삶은 아름답고 순수한 예술, 동식물의 아름다움, 배움과 지식을 갈망하는 사람들로 표상된다.

한 민족의 문화에 도시 하나가 얼마나 기여할 수 있을까? 음악적·문화적 환경을 갖춘 도시 수사는 코카서스, 특히 아제르바이잔의 주요 문화 중심지 중 하나였다. 그곳은 아제르바이잔 문화의 요람이라고 불린다. 그런 점에서 수사에 버금가는 제2의 도시를 제시하기 어렵다. 아제르바이잔인에게 수사는 무엇을 의미할까? 독일인에게 비엔나가, 이탈리아인에게 밀라노나 피렌체가, 러시아인에게 상트페테르부르크가, 일본인에게 교토가, 한국인에게 경주가, 이스라엘과 팔레스타인인들에게 예루살렘이 소중한 것처럼, 아제르바이잔인들에게 수사는 그만큼 너무나 소중한다.

아르메니아인과 아제르바이잔인은 어떻게 서로를 이해했고, 어떻게 지냈으며, 이웃으로서 어떻게 살았을까? 본 논문에서는 아제르바이잔과 아르메니아 문헌 및 연구자 자신의 관찰을 바탕으로 그것을 이해하고 분석하고자 한다. 차르 시대의 아르메니아 언론이 아제르바이잔 튀르크인에 대해 쓴 것과 아르메니아 출신 예술가들이 보인 아제르바이잔과의 연관성이 많은 것을 증명한다. 대부분의 경우 우정과 사랑을 미화하는 문헌 및 언론 저작물이며 오해의 소지가 있는 글도 분명히 있다.

우리는 지속 가능한 평화를 어떻게 달성하고 어떻게 보호해야 하는

가? 아제르바이잔인과 아르메니아인이 평화롭게 어깨를 맞대고 살기 위해 무엇을 해야 하는가? 이와 같은 중요한 질문들이 존재한다. 양국의 시민은 평화로운 협력과 장밋빛 미래를 소망하고 있다.

2. 아제르바이잔 문학에서 아르메니아인들. 민속과 19세기

역사적으로 종교적 갈등이 아제르바이잔인과 아르메니아인의 우정을 약화시키고 비극을 불러왔다는 사실은 아제르바이잔 문헌에 널리 반영되어 있다. 유명한 서사시 ‘애슬리와 캐렘(Əsli və Kərəm)’은 아제르바이잔 소년 캐렘(Kərəm)과 아르메니아 소녀 애슬리(Əsli)의 사랑, 그리고 이 사랑을 막아 비극으로 만든 목사(애슬리의 아버지)의 잔인함을 보여준다. 애슬리를 만나지 못한 캐렘의 불타오르는 모습이 반영되었다. ‘애슬리와 캐렘’뿐만 아니라 ‘코루굴르(Koroğlu)’, ‘아스그 개립(Aşiq Qərib)’ 같은 아제르바이잔 서사시들은 아르메니아인 사이에서도 인기가 있었다. 이들을 비롯한 아제르바이잔 서사시 여러 편이 아르메니아어로 번역됐고 아르메니아인의 삶에 맞춰주면서 아르메니아화되었다.

아제르바이잔 문학에는 아르메니아인을 비롯한 다른 국적의 사람을 모욕하는 작품이 거의 없다. 오히려 아제르바이잔 지식인들은 우리 민족의 독서, 교육, 연극 및 신문 등의 분야에서의 후진성을 지적하고 우리의 이웃을 통해 배울 점이 많다고 제시하였다. 아제르바이잔의 시인과 작가들은 아르메니아인과 아제르바이잔 튀르크인 청년들 간의 사랑에 대해 이야기하였다. 아제르바이잔 시인들과 작가들은 이슬람교와 기독교를 맞서게 하지 않았으며 자기 비판, 자기 비하, 풍자 및 유머에 충분히 많은 자리를 주었다.

몰라 내슬렛딘(Molla Nəsrəddin)과 관련된 한 레티페(lətifə²)를 살

1 Hamlet İsaخانlı, 2022. *Mənim Qarabağım və ya Qarabağ dünyünü*. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı.

2 아제르바이잔 민속 장르. 유머러스한 내용의 작은 사건이나 완전한 생각을 표현하

펴보자:

몰라는 울고 있는 한 아르메니아 여자에게 왜 우냐고 물어봤다. 여성은 자신의 아들이 기독교에서 이슬람교로 개종했기 때문에 울고 있다고 답하였다. 몰라는 그의 고통에 공감하면서: “우세요! 자매여, 우세요! 울 만한 일이네요. 당신의 아들 한 명만 무슬림이 되어서 이렇게 우는 것 같은데, 그럼 저는 어떻게 해야 하나요? 저의 아들은 모두 무슬림인데요”라고 했다³.

민속에 대해 언급할 때, 민속적 풍습은 주로 고대와 중세에 속하는 것으로 생각된다. 그러나 민속적 창작은 각 시대별로 행해졌으며, 특히 그 시기 나름의 흥미로운 이야기와 화려한 가십을 포함한다. 부유한 아르메니아 소녀가 수사 출신 아제르바이잔인 소년에게 사랑에 빠진다. 소년은 소녀와 합의 하에 소녀를 납치했지만, 소녀의 아버지가 경찰을 통해 딸을 되찾는다. 1890년도 초에는 카라바흐에서 이 이야기를 바탕으로 ‘모랄림 하크치크(Maralim haxçik)’라는 장난스러운 노래가 탄생하였다. 노래가 너무 유명해지자 경찰은 소녀의 아버지의 신고 내역을 바탕으로 노래를 부르는 것을 금지했다.

교회에 들어가서, 예수를 봤다
교회에서 나가서, 모세를 봤다
알리크산 씨가 와서 말했다: 소녀는 어디에 있어?

데르벤트의 문이 철이 아닌가요?
철을 녹이게 하는 것은 솟 아닌가요?
하크츠크의 지나가는 날들이 생명 아닌가요?

하크칙, 하크칙, 하크칙, 우리 집으로 가자
당신들 집에 내가 가는 것은 안 됩니다
나는 당신의 눈에 빠졌다...

는 문장.

3 *Molla Nəsrəddin Lətifləəri*, 1965. Bakı. s. 92.

양모가 반쯤 섞인 천으로 된 옷을 입었다
 내 마음은 종이로 된 라바스가 되었다.⁴
 이유의 집을 알라호가 무너뜨린다.

아제르바이잔의 시인 및 서예가이자 교사인 미르재 새피 와재흐(Mirzə Şəfi Vazeh(1795-1852)와 독일의 작가, 번역가, 문학평론가, 문화평론가, 민족지학자이자 역사가인 프리드리히 보텐스테트(Friedrich Bodenstedt, 1819-1892)는 1844년에 트빌리스에서 만나게 되었다. 그들은 교사와 학생이라는 관계로 만났고 이 관계는 우정으로 바뀌었다. 보텐스테트는 “동양에서 천(1000)과 일(1) 일(day) (“Tausend und ein Tag im Orient”, Berlin, 1850)”이라는 백인으로서 동양에서 살았던 생활에 대한 회고록을 썼으며 미르재 새피를 시인, 흥미로운 사람, 현명한 사람으로 칭송했다. 보텐스테트는 1851년에 ‘미르재 새피의 노래들(Die Lieder des Mirza Shaffy)’이라는 시집을 출판하였고 해당 시집은 독일뿐만 아니라 전 세계에서 인기를 끌었다. 해당 시집은 1917년까지 164번 출간돼 각종 언어로 번역되었다. 보텐스테트는 분명 과소평가된 캅카스 학자였다⁵.

보텐스테트는 본인의 회고록에서 티블리스에서 예레반으로 여행을 갔다는 사실과 여행 동안 아르메니아인들이 타타르어(아제르바이잔 튀르크어)를 모국어만큼 잘 구사하였고, 아르메니아인에게 가장 인기를 끈 노래들이 타타르어로 되어 있다고 작성하였다⁶.

4 Yerevanlı, Ə., 1968. *Azəri-erməni ədəbi əlaqələri. Qədim dövrlərdən XVIII əsrin sonuna qədər*. Yerevan. s. 125-127.

5 1. İsanlı, H., 2019. *Friedrich Bodenstedt on the Ethnic and Cultural Diversity of Caucasus. In the “A Long-term History of Cross-cultural Transfers in the Caucasus*. Editors: Espagne, M., İsanlı, H., Mustafayev, S., Baki: Khazar University Press. s. 287-314. 2. İsanlı, H., 2019. *Les écrits de Friedrich Bodenstedt sur le Caucase. Un regard sur la diversité ethnique et culturelle de la région*. Ed. Espagne, M., Isaxanlı, H., Mustafayev, S., La Montagne Des Langues et des Peuples. Imbrications et transferts dans l'espace du Caucase. Paris:Éditions Demopolis, s. 377-407.

6 Bodenstedt, F., 1850. *Tausend und ein Tag im Orient*. Berlin: Verlag der Königlichen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei. s. 250-251.

티빌리스로 돌아온 보덴스테트는 자기 여행에 대해 그의 교사인 미르재 새피에게 말하며 한 장면을 묘사한다. 그는 더러운 시골들을 지나 가면서 아르메니아 여성들의 손이 전통적인 연료 만드는 방식으로 인해 더러웠다고 이야기하면서(아르메니아와 아제르바이잔의 산지 지역에서 그랬다- H.I.) ‘다행히 이 나라들에서는 손에 입을 맞추는 전통이 없다’고 했다.

미르재 새피가 이 말을 듣고 보인 반응과 대답이 존중할 만하다. “이 얘기를 언급했을 때 미르재 새피의 얼굴이 어두워졌다… 보덴스테트는 미르재 새피가 한 말을 그대로 자기 회고록으로 옮겼다: ‘미인의 손에 입을 맞추는 것은 천하의 진미보다 더 좋다. 마음의 약이다… 손이 더러운 여성들의 남편들이 부끄러워해야 할 것이다. 그들을 여성의 손에 입을 맞추도록 가르쳐야 한다. 그래야만 여성들의 손이 항상 깨끗하고 흠이 없을 것이다. 여성의 발에 입을 맞춘다면, 여성들은 자신의 발을 가장 소중하게 다룰 것이다!’⁷”

3. 아제르바이잔 문학에서 묘사된 아르메니아인들. 20세기

재릴 맴매드굴루자데(Cəlil Məmmədquluzadə)와 그의 유명한 ‘몰라 내스랏딘(Molla Nəsrəddin)’ 문학 학교, 미르재 엘레이크베르 사비르(M.Ə. Sabir)와 그의 추종자들, 위제이르 하즈베이오브(Ü. Hacıbəyov) 같은 저명한 지식인들은 한편으로 아제르바이잔, 이란, 터키뿐만 아니라, 무슬림 동양에서 보고 느낀 단점과 후진성을, 다른 한편으로는 러시아와 서구의 부당한 행동을 주요 비판 대상으로 삼았다. 연구자는 아르메니아인이나 조지아인에게 적대적인 태도를 보인 아제르바이잔인 시인이나 작가를 확인한 적이 없다. 물론 1988년 이후 현대 문학에서 아르메니아의 정치 사상을 비판하고 분노하는 글들이 탄생했으나 그것들은 아제르바이잔의 위대한 문헌에 속하지 않는다.

1905년에 시작된 아르메니아-무슬림 갈등은 아제르바이잔의 여러

7 Bodenstedt, F., 1850. *Tausend und ein Tag im Orient*. Berlin: Verlag der Königlichen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei. Fasil 14. s. 267-279.

시인, 작가, 언론인, 정치인에 의해 비난을 받았으며, 이들은 이 두 민족이 화해하도록 촉구하였다. 미르재 엘렉트베르 사비르(M.Ə. Sabir)는 ‘무슬림 및 아르메니아 시민에게(Müsəlman və erməni vətəndaşlarına)’라는 시를 집필하였다.⁸

두 명의 동행자, 두 명의 이웃이 같은 고향에서,
오랫동안 평화롭게 살았다,
무지 때문에 상황이 어떻게 변했는지를 한 번 보라!

미르재 재필이 1906-1908년에 작성한 비평지(feuilleton)의 일부를 살펴보자:⁹

1909년. ‘캅카스에서 백만 명의 무슬림과 아르메니아인이 목숨을 잃었다. 5년 후 캅카스에는 얼마만큼의 무슬림과 아르메니아인이 남을 것인가?’¹⁰

1906년. ‘에리반 구베르니야¹¹에는 마을 하나가 있다; 이 마을의 이름은 사만룩이다. 이 마을 사람들의 반은 아르메니아인이며 반은 무슬림이다. 어느 날 그 마을의 진주인 래힘 씨 택에 손님으로 가고 있었다... 마당 한쪽에서 아르메니아 아이 한 명이 나무 그늘에서 책을 읽고 있었다. 다른 쪽에서는 12-13살로 보이는 무슬림 아이가 고양이 꼬리에 실을 묶고 마당에서 뛰어다니고 있었다... 또다른 마당에서는 거대한 오디나무 그늘에 몇 명의 아르메니아인이 앉아서 식사하고 있었다. 목사님은 큰 소리로 세 번 말하였다: 하이레닉¹², 하이레닉, 하이레닉... 아르메니아인이 세상에서 가장 좋아하는 자식 셋이 있다: ‘고향’, ‘민족’, ‘언어’... 고향을 위해 희생하는 형제들, 만세! 하이레닉 만세! ... 좀 더 앞으로 가자 벽 그늘에 무슬림 네 명이 앉아 있는 것이 보였다...

8 Sabir, M. A., 1905. Həyat. Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza. 1 iyul. № 19.

9 Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərnəşr.

10 Məmmədquluzadə, C., 1984. Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərnəşr. s. 33.

11 러시아 제국이 18세기에 설치해 놓은 행정 구역

12 아르메니아어로 ‘모국, 조국, 고향’이라는 뜻을 가진

몰라 구르반엘 리가 마을 사람들에게 말하고 있었다: 수요일, 토요일 및 홀수 날에는 묘지와 목욕탕에 가면 안 된다; 왜냐하면 이 날에는 거인과 영혼들이 목욕탕과 묘지에 모여 잔치를 하기 때문이다...”¹³

1906년. ‘이 조지아 민족이 너무 뻔뻔하네요... 조지아인들이 지금까지 그래왔던 것처럼 지금도 우리의 영적 지도자가 러시아 정부에 의해 임명되는 것을 원하지는 않는다고 하네요... 저는 왜 이런 말을 할까요? 네... 사마흐와 에라반의 멜론이 너무 맛있다고 합니다. 아무튼...’¹⁴

1907년. ‘항상 예배와 인간성에 대해 말이 나올 때 우리 무슬림들은 이렇게 말하였다: 불쌍한 아르메니아 사람들이 알라흐님 앞에서 어떻게 할 거지? 그런데 지금 잔개주르(Zəngəzur, 지역 이름)에서 굶고 있는 무슬림들이 밀로 가득 찬 기차들 옆으로 기쁘게 뛰어갈 때는 그 밀들을 아르메니아인들이 굶고 있는 아르메니아인들을 위해 보냈다는 것을 알게 된다. 우리는 좋은 사람이다, 아르메니아인들이 나쁜 사람들이다.’¹⁵

1908년. ‘아르메니아-무슬림 분쟁에서 일부 무슬림이 코란의 아야¹⁶들을 종이에 적어 불운을 막고 집을 지키도록 벽에 붙였다. 그러나 이 집들 중 많은 곳에서 불이 났을 때, 이 종이들이 무엇보다도 먼저 불탔다; 왜냐하면 종이는 나무와 돌보다 빠른 속도로 타기 때문이다.’¹⁷

젤릴 맴매드굴루자대의 ‘카만차¹⁸’ 연극(수사, 1920년 1월)은 카라바흐에서 발발한 아르메니아-아제르바이잔 분쟁과 관련한 인상적인 장면을 재현한다; 이 작품은 가장 어려운 상황에서 예술에 대한 두 민

13 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild*. Bakı: Azərnaşr. s. 37-39.

14 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild*. Bakı: Azərnaşr. s. 53.

15 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild*. Bakı: Azərnaşr. s. 126.

16 코란의 절

17 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 3-cü cild*. Bakı: Azərnaşr. s. 233.

18 전통 악기 명칭

족의 친밀함과 헌신을 깊이 보여준다.

절름발이 아르메니아인 바흐스가 잡혀 개흐라만 장군 옆으로 끌려온다. 바흐스는 카만차를 연주하는 사람이었다. 바흐스는 곧 자신을 죽일 것이라는 사실을 이해했기 때문에, 개흐라만 장군의 군대에 속한 지인 중 한 명에게 자기의 카만차를 내밀면서 아들에게 전달해주길 부탁한다. 이 분쟁과 아르메니아인들의 행태 때문에 피로했던 개흐라만 장군은 바흐스에게 ‘이봐, 불쌍하구나, 한 번 연주하려무나’라고 한다. 바흐스는 ‘라스트 무감¹⁹’으로 시작한다. 시케스테이-파스로 이어진다. 음악으로 감동받은 개흐라만 장군은 어떻게 해야 할지 모르게 된다: ‘이봐, 아르메니아인, 당신들이 우리에게 원하는 것은 무엇입니까? ... 그가 카만차를 너무나 잘 연주해서 지나간 날들이 생생히 떠오른다.’ 바흐스는 ‘세가흐 자불(무감 노래 중에 하나)’을 연주하기 시작한다. 아르메니아인들에 의해 지인과 친구들이 죽자 애타게 복수하고자 하였던 개흐라만 장군은 음악의 영향으로 마음이 변하여 복수를 포기한다: ‘자...! 잘 했다...! 이봐 아르메니아인, 카만차를 챙겨서 여기를 떠나라! 안 그러면... 이 슬픔으로 지금 당장 너와 내 자신을 죽일 수 있다! 가거라!’

바흐스는 간다. 개흐라만 장군은 깊은 생각에 빠진다. ‘못된 세상아!’²⁰

미르재 재필의 각 장은 금이고, 그의 각 장은 민족 고통의 전시장이다. 주제와 관련된 그의 비평지 몇 권의 제목을 제시하고자 한다: ‘지나간 날들’(Keçən günlər, 1906), ‘아르메니아와 무슬림들의 아내들’(Erməni və müsəlman övrətləri, 1907), ‘풀’(Ot, 1908).

내리만 내리만오브가 ‘작은 소설’이라고 부르는 ‘바하드르와 소나’(1908) 작품은 종교 차이로 인해 두 연인 사이에 생긴 절벽을 묘사한다. 아제르바이잔 튀르크인인 젊은 바하드르와 아르메니아 소녀인 소나는 서로 사랑에 빠진다. 바하드르는 늘 ‘왜 우리 민족은 다른 민족

19 아제르바이잔 전통 음악 명칭

20 Məmmədquluzadə, C., 1984. *Əsərləri. 6 cildə. 2-ci cild*. Bakı: Azərnaşr. s. 101-107.

들보다 뒤쳐져 있을까?’라는 질문의 답을 찾고 싶었다. 다른 한편으로는 ‘무슬림-기독교 신앙은 우리 사이에 절벽을 만든다’, ‘사람들이 서로 갈등하는 이유는 무엇인가?’와 같은 질문들을 고민하면서 그는 ‘지혜의 불완전함’으로 인해 절벽이 생긴다고 결론 내린다. 출구를 찾지 못한 바하드르는 자신의 목숨을 끊는다. 소나는 정신병원에 입원하게 된다.

제페르 자발르의 첫 연극은 1931년에 공연되었던 ‘1905년에’라는 극이다. ‘1905년에’는 카라바흐에서 아르메니아-아제르바이잔 관계에 전념하며 형제애를 지닌 양 민족, 형제애로 부르는 혁명가 및 이러한 상황을 키운 차르 정부의 정책이 강조된 극이다.

‘아버지는 카자크들이다’ 극의 중심에는 두 가족이 있다. ‘아제르바이잔인 이맘베르디(남편), 퀴쉬(아내)과 그들의 아들인 바흐스. 그리고 아르메니아인 알라흐베르드(남편), 나바트(아내)와 그들의 아들 에예바즈와 딸 소나. 두 가족은 이웃이었다. 한 가족은 아제르바이잔인이고 한 가족은 아르메니아 가족이지만, 그들은 친밀하게 생활하고 있었다. 그들의 고통과 기쁨, 소망은 동일했다. 그들의 자녀들은 한 집에서 자라고 있었고, 그들의 소들은 같은 밭에서 풀을 먹었으며 닭들은 같이 알을 낳고 있었다.’ 이 작품에서 가장 인기를 끄는 장면은 -거리에서 두 명의 ‘적’ 즉, 아르메니아와 아제르바이잔인들이 맞서는 장면이다. 드디어 마지막에서 ‘적’들이 서로 투굴루 출신이라는 것을 알게 되어, 알라흐베르디와 이맘베르디가 나타난다. 둘은 서로 얼싸안고 화해한다.

아제르바이잔인 바흐스와 아르메니아인 소나는 서로를 사랑하지만 시대는 그들의 사랑이 가족이라는 결실을 맺지 못하게 한다. 바흐스는 다른 여자와 결혼하여 태어난 딸의 이름을 소나로 지었고, 소나도 마찬가지로 다른 남자와 결혼하여 태어난 자기 아들의 이름을 바흐스로 지었다는 것을 작품에서 확인할 수 있다. 소련 시대에 살았던 젊은 바흐스와 소나는 종교적-국가적 편견에 직면한다.

소련 시대에는 아르메니아인과 아제르바이잔인의 우정을 찬미하는 시가 쓰였고 그들 중 일부는 노래로 작곡되었다. 시인 이슬람 새펠리의 시를 바탕으로 안드레이 바바예브는 노래를 작곡하였다. 이 노래는 인

기를 끌었다. 아제르바이잔의 유명 가수 재이넵 한라로바도 이 노래를 부른 적이 있다. 아르메니아와 아제르바이잔 가수들이 이 음악을 같이 부른 적도 있다:

우리들의 나라는 고대부터 형제이다
친구가 되어 우리 손이 하나가 되었다.
빵과 마음, 소망이
하나가 된다, 우리나라의

퀴르강(Kür), 아라즈강(Araz), 아라라트강(Ararat)
인생은 아름답다
아르메니아는 형제가 된다,
아제르바이잔...

예레반(Yerevan)이라는 아제르바이잔 노래도 있다. 이 노래도 아제르바이잔의 유명 가수 재이넵 한라로바가 불렀다.

마음과 이마가 열린 예레반
고대부터 우리는 형제야, 예레반.
친절하고 미소가 있는 예레반
행사들에는 타르와-카만(전통 악기 명칭)이 있는
예레반

연구자는 아르메니아-아제르바이잔 우정에 헌정된 아제르바이잔 문학의 요약을 제시할 생각이 없다. 애브딜라힘 베이 하그베르디예브(Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev)가 1932년에 집필한 ‘시민성과 진심 있는 형제애’ 주제를 다루는 ‘너무 좋다’라는 극²¹과 애유브 압바소프(Əyyub Abbasov)가 집필한 젠개주르(Zəngəzur) 소설들이 이 문제들을 다룬다.

이 작품들은 한편으로는 서민들의 우정, 사회주의 사상의 통일성(이것이 당시의 정신이었다), 다른 한편으로는 안드로니크(Andronik)의

21 Haqverdiyev, Ə., 2005. *Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, 1-ci cild.* Bakı: Lider.

정규군으로 인해 죽은 아제르바이잔인들, 자기 고향에서 쫓겨난 아제르바이잔인들의 삶과 현실을 반영한다: 안드로니크는 우리 뿌리 위에서 불을 태웠다. 알라흐님은 그들의 집을 폭파시키기를 바랍니다<<1. 알라흐님이 죄인의 집을 폭파시키길 바란다. 우리는 아르메니아인들에게 나쁘게 행동한 적이 없었는데... 그들은 왜 우리를 고향과 집에서 쫓아냈을까요?!

4. 결론

아제르바이잔 민속과 고전 문학에서 아제르바이잔 튀르크인들과 아르메니아인 간의 관계에서 우정은 중심적인 위치를 차지했다. 아르메니아 시인과 작가들은 아제르바이잔 튀르크인에 대해 어떻게 생각하였는가? 한편으로 아르메니아인과 아제르바이잔인 튀르크인은 생활양식과 사고방식 면에서 가깝다는 점이 강조되었다.

호브한네스 투만얀(Hovhannes Tumanyan)은 1909년에 쓴 한 기사에서 각 민족마다 아름다운 점들이 있다는 것을 강조하였다: ‘우리는 러시아인들의 친절함과 순진함, 조지아인들의 진심, 아제르바이잔인들의 영웅심에 대해 알고 있나요?’. 그러나 이웃 민족에 대한 부정적인 견해도 있었다: 시간이 흐르고 갈등이 증가할수록 이 부정성은 더욱 가시화되었다. 소련 시대의 아르메니아 문학에서도 각 민족의 우정은 미화되었다. 그러나 1960년대부터 반(反)튀르크와 점차 반(反)아제르바이잔인의 흔적이 보이기 시작하였다.

아제르바이잔과 아르메니아 민족들은 나란히 이웃으로 살 운명이다. 그들이 사이 좋은 이웃으로 살기를 바란다.